

אילו ידעתיו – הייתי דעת אלהים מתוך תורתו של רבי נחמן מברסלב

הרב עמיר כ"ץ

האדם בסקרנותו שואף לחקור ולהבין את העולם ומלואו, את עצמו ואת החיים. האם הוא מסוגל להשתמש ב"ארגו הכלים" שלו גם כדי להעפיל מתודעת נברא לתודעת בורא? מתפיסה המושתתת על גבול וסוף לאחיה באין-סוף? רבי נחמן בדרכו הייחודית, על פי פנימיות התורה, מניח את ה"גשר" הלא הגיוני בין האדם לה', הגשר לחיבור בין הניגודים הללו. במסע זה פוגשים את מהות החיסרון של העולם ותכליתו, ואת מקומה של הבחירה כשלב הכרחי קודם לידיעה. שאיפת הדעת מניעה את הגאולה ומקרבת אותה.

הקדמה: הדעת – השגת אלוהים

הדעת מהי? במובן המקובל אצלנו, 'דעה' היא אחת המילים הנרדפות להשכלה או השקפה, שהמכנה המשותף שלהן הוא שימוש בכוח השכלי האנושי לקליטה, עיבוד והסקת מסקנות בראייה ובתפיסה המצויות ברשותנו ובכוחנו. אולם כשאנו בוחנים מושג זה על פי השימוש המקראי ופרשנות חז"ל, נראה שהוא לוקח אותנו למחוז אחר ולערך שונה בתכלית מהמושג האנושי. ה'דעת' קשורה בהשגת האלוהות, ביכולת ההתקשרות עם הלא נתפס והלא מושג. הבריאה, שהיא בעלת גבול ומידה, מאפשרת לאדם החכם לקבץ נתונים מדידים, לחקור ולנתח ולבוא לידי תובנות ומסקנות, משום שהשכל שלנו מחפש את הגבול ומוכשר לקלוט אותו, בבחינת "מצא מין את מינו". לעומת זאת כשאנו עומדים מול הקב"ה, שאיננו בעל תכלית וגבול, מעל כל כלי התפיסה של זמן ומקום ואינו גוף ולא ישיגהו משיגי הגוף, "לית מחשבה תפיסה ביה כלל" (על פי תיקוני זוהר, תיקון י"ז); השימוש בתפיסה האנושית מאפשר בעיקר הגדרות על דרך השלילה ומעט על דרך החיוב, ועל כן נוצר קושי ליצור את המגע, הקשר והחיבור אל המושג והמציאות של הקב"ה.

לאור הנחות אלו ישנו צורך בחקירה של משמעות הדרשה האלוהית "השכל וידע אותי כי באלה חפצתי נאם ה'" (ירמיהו ט, כג).¹ מהי אותה השכלה וידיעה כשהיא נדרשת מול ה'אינסוף' ברוך הוא?

א. שכל 'אחור' ושכל 'קדם'

כתיב "אחור וקדם צרתי" כי יש שכל שאדם משיג אותו על ידי הקדמות רבות, והשכל הזה מכונה בשם 'אחור'. ויש שכל שבא לאדם בלא שום הקדמה, אלא על ידי שפע אלקי, וזה מכונה בשם 'קדם', בשם 'פנים'.

(ליקוטי מוהר"ן כא, א)

רבי נחמן טובע מטבע של שכל שהוא בחינת 'אחור' לעומת שכל שהוא בחינת 'קדם', והוא מבאר כי השכל שהוא בבחינת 'אחור' בונה מסקנות על ידי ריבוי הקדמות ונתונים – דהיינו חיבור של עובדות המצטרפות זו לזו – מעקב ובחינה, ניסוי וטעייה, עד שנוצרת איזו תמונה הבאה משקלול כל הפרטים וממנה נולדת מסקנה. בצורה זו כל נתון נוסף עלול לשנות את המסקנה, וגם אחרי הביסוס של הדברים והתוכנות עדיין נשאר ספק לגבי ודאות הדברים ואמיתותם, כי בעצם אנו רק משערים מתוך הפרטים איך צריך להבין את הכלל, לפענח את הסוד החורז את הפרטים כולם. זוהי תנועת השכל האנושי הפועלת מלמטה למעלה ומן הפרט אל הכלל. אנו חיים בתוך העולם ומנסים להבין מתוך הבריאה ומתוך ההנהגה של החיים כאן בעולם, במסגרת הטבע והאנושות, איך לפענח את סודם וסיבתם של החיים. לעומת שכל 'אחור' קיים שכל ה'קדם', שמקורו בהשפעה אלוהית הבאה, כמובן, מלמעלה למטה ומהכלל אל הפרט.

כשהאדם זוכה לשכל ה'קדם' הוא נפעל ממה שלמעלה מגבולו ומכוחו האנושי. האדם נעשה 'כלי' לקבל השכלה אלוהית, שבאה מעצם הבריאה ומקורה, ולא מהשתקפות הבריאה בהבנה המוגבלת שלנו. בשכל ה'קדם' אין השערות, ואין חיבור של פרטים אלה לאלה – יש הארה אחדותית המלווה בוודאות פנימית שאין בה צל של ספק, אלא אור בהיר, חד וברור.

אם כן, שכל ה'אחור' בנוי על כוח אנושי ועל אקטיביות של האדם בהבנת העולם וסיבתו; הוא, במרחב היצירתי שלו, מסיק את מסקנותיו לפי ראות עיניו, בבחינת "אין לדיין אלא מה שעניו רואות" (בבא בתרא קלא ע"א). לעומת זאת, בשכל ה'קדם' יש ויתור על ה'יש' האנושי ועל כוחו, ועבודת האדם היא לפנות מקום בתוכו ולאפשר להשגה ולשפע הקודש להתקבל אצלו, לתת לשכל הקדם לקלוט את העולם ואת הקב"ה בעין של מעלה – בהסתכלות האלוהית על העולם, ולא במבט אנושי מוגבל. שכל 'אחור' מבוסס על הפרדה וריחוק בין האדם לבין ה' – האדם מקבל בעלות גמורה על המציאות – בהבנה שלו עצמו ובהגדרת אלוהים בכלים הצרים שלו, והוא מנציח בזה את השניות. לעומתו שכל ה'קדם' מיוסד על ייחוד ואיחוד בין הבריאה והעולם לבין הקב"ה, על האמונה שאנו יכולים לראות את העולם "עין בעין" (עפ"י ישעיהו נב, ח) – עין של מטה כשהיא מכוונת לעין של מעלה, כלומר ההסתכלות האנושית הכלולה ומאוחדת בהסתכלות האלוהית.

1 עיין בדברי המלבי"ם על אתר.

ב. דרישת ה'דעת' – תיקון כללי

חכמים בקצירת האומר ניסחו את הדברים בפשטות: דעת – היא רוח הקודש.² כשאנו עוסקים בדעת, מלבד שכלול וצחצוח של כלי המחשבה והשכל, אנו נפתחים לעולם של 'תיקון הכלים' – עבודה שלמה המכשירה את הלב ואת כל כוחות החיים להיות זכאים לשאת ולקבל את רוח ה' – את רוח הקודש.

אין שפע רוח הקודש מושפע אלא על ידי עבודת הקודש – קדושת המוח והלב, קדושת המעשים וקדושת המידות. השכל האנושי יכול להרשות לעצמו להפקיר את המעשים ולהתמסר לחקירה השכלית, ולא לחייב את התלות והזיקה בין האדם ובחירותיו לעיסוקו השכלי, אולם בדעת אין יכולת ניתוק, כל מעשה קטן שאינו מכוון ואינו מקודש עלול לסלק את שפע רוח הקודש – "כל המתיהר, אם חכם הוא – חכמתו מסתלקת ממנו, אם נביא הוא – נבואתו מסתלקת ממנו" (פסחים סו ע"ב).

שכל ה'קדם' דורש שלמות – שאיפה לתיקון כללי בכל רמ"ח איברים ובכל שס"ה גידים, בעשה ובלא תעשה, במחשבה, בדיבור ובמעשה.

להגיע לבחינת שפע אלקי, אי אפשר לבוא לזה, אלא שיקדש את פיו וחוטמו ועיניו ואזניו, והן הן מאירין לו שפע אלקי.

(ליקוטי מוהר"ן שם, ב)

ג. חסרון הדעת – העבודה, דעת – השכר

ה'דעת' כמצב כללי שבו תתגלה אלינו דעת ה' היא חלק מהגאולה "מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" (ישעיהו יא, ט).

תנועת החיים שלנו היא "להביא לימות המשיח" (ברכות א, ה) – כל התורה שקיבלנו מה', ונמסרת ונלמדת דור אחר דור על פרטיה ודקדוקיה, תפקידה להביא אותנו ואת העולם לאפשרות לחיות בדעת, באיחוד, להיות מלאים בשפע קודש. במעמד הר סיני נאמר "אתה הָרֵאָתָּ לְדַעַת כִּי ה' הוּא הַאֱלֹהִים אֵין עוֹד מַלְבְּדוֹ" (דברים ד, לה). כשם שזכינו לדעת בגילוי ה' על הר סיני, כך כל התורה והמצוות שקיבלנו מכוונים לייצר את המסוגלות לקבל דעת על ידי חתירה לתיקון הכלים, שיהיו מוכשרים להכיל את רוח הקודש בשלמות, לתוקף החיבור והרבקות בינינו לבין ה'. חיי העולם טרום הגאולה הם חיים חסרי דעת, ועם הרבה היסחי דעת.

עיקר הידיעה יהיה לעתיד, כמו שכתוב – "כי מלאה הארץ דעה" – ומחמת הדעת לא יחסר כל טוב, ויהיה כולו טוב, כמאמר חז"ל – אטו האידנא לאו אחד הוא? ותרצו: לעתיד כולו הטוב והמטיב.

(ליקוטי מוהר"ן שם, יא)

רבי נחמן מבאר מה התכלית של 'חסרון הדעת' – מדוע גם מצב זה שאנו נדרשים לעבור הרי הוא מחויב המציאות והוא לטובה.

הדעת, כאמור, מציינת התקשרות בינינו לבין ה'; ה' ממלא אותנו בידיעתו – מצב זה של דעת שולל את מציאותה של הבחירה – אם אין שום ספק ושום הסתר, אין גם ניסיון של בחירה, ואין מעלה של הכרעה לטובת האמת מתוך החושך והספק.

2 ראה רש"י שמות לא, ג.

הריחוק הקיים בין האנושות לבין הקב"ה – יש לו צדדים שונים לטוב ולמוטב. מצד עצם הריחוק, נוצרה האפשרות לרע להיווצר, להתבסס ולפגוע – כל הסבל, האיסור והגלות מקורם ב'היעדר הדעת', בהיעדר הקרבה שבין הטוב האלוהי לבין הבריאה. כל הקושי של העולם הזה שורשו בהבדלה ובעצמאות היתר שקיבלנו להנהיג את חיינו כפי ההבנה המוגבלת שלנו. אך ההתרחקות גופא באה לתת מקום לאדם – לאנושות – להכיר את עצמה מתוך אמון גדול של השי"ת בבני האדם שהם אכן מסוגלים, מתוך ההיעלם של הבריאה, לבקש את האמת ואת הטוב, לבקש את קרבת ה' שיורה את דרכיו וייתן כוח ללכת באורחותיו. הדבר דומה למרחב הנדרש לילד על מנת להתבגר ולמצוא את עצמו ואת מקומו בעולם.

הבחירה היא תולדה של שכל 'אחור' – קטנות הדעת – היא חלק מדויק בשלב ההתפתחות האנושית. כל עוד לפי הסדר האלוהי לא הושלמה עבודת הבחירה, עדיין לא מתגלה הדעת בעולם, כיוון שהיא מנוגדת לבחירה והיא מוציאה את האדם משכל אנושי לשכל אלוהי.

ערכו המיוחד ומעלתו של האדם מתבטאים ביכולת לבחור בטוב מתוך ההסתר, מתוך היעדר הדעת. לכן היעדר הדעת שייך לעבודה של "היום לעשותם" (דברים ז, יא) – להתאמץ לברר מהו הטוב, לבחור בו ולקיים אותו בפועל, על אף הניסיונות והבלבולים של העולם, שבו "האמת נעדרת וסר מרע משתולל" (ישעיהו נט, טו); למסור את הנפש על חיפוש אחר האמת והטוב, חיפוש בתורה, חיפוש על ידי צעקה בתפילה וגיוס הכוחות לחיות חיים של דרך ה'. הדעת שייכת ל"מחר – לקבל שכרם" (עירובין כב ע"א) – הגאולה היא השכר המתקבל לאחר השלמת העבודה.

ודע, שזה עיקר כח הבחירה, כל זמן שהשכל אין כל כך גדול להבין הידיעה והבחירה, אזי כח הבחירה על מקומו, כי יש בידו כח לבחור החיים או הפכו, אבל כשיכנס המקיף הזה לפנים, ואזי יתגדל השכל האנושי ויתגלה לאנושי הידיעה והבחירה, אז יתבטל הבחירה, כי אז על ידי גידולו של השכל יצא מגדר אנושי ויעלה לגדר מלאך, ואז יתבטל הבחירה.

(ליקוטי מוה"ר"ן שם, ד)

ד. בניית ה'כלי' לדעת

ישנה מעלה נוספת לחסרון הדעת כהכנה לדעת: רצון, כיסופים וגעגועים. החיסרון מוליד את החשק והרצון ומעצים אותם – אלמלא חסרון הדעת לא היה הרצון להגיע לדעת. החיסרון בונה את הכלי, את החלל שלתוכו תיכנס הדעת.

כדי לזכות בדעת צריך להכיר בחסרונה, לרצות את השפעתה, ואז נוכל גם לשמוח בה כשתושפע עלינו. כשם שיש זיקה בין הגנות לשבח בסיפור יציאת מצרים,³ כך ישנה זיקה עמוקה בין חסרון הדעת לדעת. הכאב הגדול שאנו חווים מעולם שלם ללא דעת, תכליתו לייצר רצון גדול וכיסופים עמוקים לדעת את ה'. במקום להתמרמר על החוסר הנורא באה עבודת התפילה, "עת רצון" (תהילים סט, יד), להרחיב את החלל שיוכל להזמין דעת גדולה להשלמת כל החסרונות.

3 עי' משנה פסחים י, ד.

הצעקה שאדם צועק בתפילתו ובתורתו, כשמסתלקין המוחין בבחינת עיבור – אלו הצעקות הם בחינת צעקת היולדת, והקרוש ברוך הוא, שהוא יודע תעלומות של המוחין איך נתעלמו, הוא מאזין צעקתנו, והצעקה הוא במקום צעקת השכינה, כאילו השכינה צועקת, ואז מולדת המוחין.

(ליקוטי מוהר"ן שם, ז)

ה. חסרון הדעת – טבע הבריאה

המעבר מ'האינסוף-ברוך-הוא' לכלל בריאה עבר דרך 'החלל הפנוי'⁴ – הסתלקות האור והגילוי האלוהי כדי לברוא בתוכו דבר סופי, הסתלקות השלמות האלוהית הנגלית כדי לברוא מציאות חסרה, בעלת סוף ותכלית. כל מה שמתגלה בעולם בהכרח יש בו חיסרון, כיוון שהוא בהוויה עצמית של חיסרון, "כל היוצא מן החסר – חסר הוא"⁵. אולם בסוד, בעומק ובפנימיות עדיין קיימת השלמות האלוהית, "אתה הוא קודם שנברא העולם, אתה הוא אחר שנברא העולם".

כל מי שחי רק מצד שכל 'אחור', השכל הנקנה מן הבריאה, כל קנייניו מן החיסרון. מצד הנגלה של העולם, הרצונות, השאיפות ואף השלמת המאוויים והגשמתם – כולם הם רק מן החיסרון – דהיינו שלא יוכלו להביא את האדם לידי שלמות, כי חסרונם הוא עצמי, "הנפש לא תמלא" (קהלת ו, ז). לכן רבי נחמן קובע שכל ה'קולות' של זה העולם, הן קולות של צער והן קולות של שמחה, אינם אלא קולות של החיסרון – חסרון השלמות האלוהית. נגלה בלי נסתר, גוף בלי נשמה, זהו חיסרון שאין לו השלמה לברו.

ואתם סבורים שאני חרש? אין אני חרש כלל! רק שכל העולם אינו עולה אצלי לכלום, שאשמע החיסרון שלהם. כי כל הקולות – כלם הם מן חסרונות. כי כל אחד ואחד צועק על חסרונו. ואפילו כל השמחות שבעולם – כולם הם רק מחמת החיסרון, ששמח על החיסרון שחסר לו ונתמלא. ואצלי, כל העולם כולו אינו עולה לכלום, שיכנסו באוני החיסרון שלהם. כי אני חי חיים טובים שאין בהם שום חיסרון.

(סיפורי מעשיות, מעשה יג)

ו. הארת שכל הקדם על שכל האחור

השכל של 'קדם', גם לפני שהוא מתגלה בשלמות, יש לו הארה על שכל 'אחור', כשם שהשמש מאירה על הירח בלילה אף על פי שהיא עצמה אינה נגלית באותה השעה. האמונה מבוססת על כך שלעולם יש נסתר, וה' יתברך "סובב כל עלמין וממלא כל עלמין ולית אתר פנוי מיניה" (זהר ח"ג רע"מ רכה). דהיינו אף על פי שבגלוי ה' הוא "אל מסתתר", ואנו פוגשים בעיקר את הצל שלו, את הבריאה המכסה ומסתירה על האינסוף והטוב השלם האלוהי, אנו מאמינים ש"מאחורי הקלעים" הכול מושפע ממנו ומונהג בידי בלא שום חיסרון כלל, "אל אמונה ואין עוול צדיק וישר הוא" (דברים לב, ד) ו"צדיק באמונתו יחיה" (חבקוק ב, ד). שכל ה'קדם' מאפשר לנו גם עתה לומר "כל

4 עי' עץ חיים, היכל א"ק, שעא, ענף ב.

5 עפ"י מטבע הלשון "היוצא מן הטמא – טמא" (בכורות ז ע"ב).

אילו ידעתיו – הייתיו

דעביד רחמנא לטב עביד" (ברכות ס ע"ב), למצוא נחמה פורתא בעולם של חלקיות וחסרונות ולומר "גם זו לטובה" (תענית כא ע"א).

שפע אלקי הוא בחינת מקיפין, שהשכל הזה גדול עד למאור, עד שאין המוח יכול לסבלו ואין נכנס במוח, אלא הוא מקיף את הראש [...] והשכל הפנימי מקבל חיות מהמקיף הזה.

(ליקוטי מוהר"ן כא, ד)

הקול המאזן את החיים בעולם הוא 'הקול הישר', הקול שמגיע ישירות מהשי"ת אלינו – "קול גדול ולא יסף" (דברים ה, יח) – קול התורה וקול הנבואה המפגישים אותנו עם הדיבור הישיר של הקב"ה. המפגש הזה מחבר אותנו למעלה מהבריאה, למעלה מהזמן, אל ה'קדם', אל השלמות שאין בה חיסרון. האמונה היא הפתח והשער לשמוע ולקבל את הקול הישר ולאפשר לנו כאן, בתוך הבריאה, למצוא את הסולם והגשר, לקרב את הבריאה בחסרונה לקראת השלמותה, וזאת באמצעות גילוי הדעת – דעת א-לוהים.

בכל מצווה ובכל דיבור של תורה טמון חלק מהדעת, ובאמצעותם אנו הולכים לקראת השלמת הדעת. לעומת זה כל חטא וכל עברה הבאים מרוח שטות של אוורא דהאי עלמא מחזקים את החושך, מסלקים את הדעת ומגדילים את הכאב של החיסרון. "אין יסורין בלא עון" (שבת נה ע"א) – כי עיקר הייסורים הם מחסרון הדעת.

ובאמת, מהיכן באים לעוונות, חס ושלום, הוא רק על ידי שאין לו דעת, כי אין אדם עובר עבירה אלא אם כן נכנס בו רוח שטות, וזהו הרחמנות הגדול מן הכל, שצריכין לרחם עליו להכניס בו דעת, בבחינת "אשרי משכיל אל דל", כי אין עני אלא בדעת, וצריכין לרחם עליו להכניס בו דעת.

(ליקוטי מוהר"ן תנינא ז, ג)

על פי הדברים הנ"ל ישנו חידוד בהבנת המושגים שכל 'אחור' ושכל 'קדם'. שכל 'אחור' יש לו שם שכל לטובה דווקא משום שהוא משיק לשכל ה'קדם' ומושפע ממנו. שכל 'אחור', המשמר את מדרגת השכל האנושי, אף על פי שאינו מתבטל כלפי שכל הקדם, הוא מקבל משכל ה'קדם' בצורה נסתרת, בדרך האמונה – שהיא למעלה מן השכל האנושי, המשיקה לשכל העליון – לדעת. לעומת זאת, שכל שאין לו שום השקה בחיירת לאמונה שהיא למעלה מן התפיסה השכלית האנושית, אינו ראוי להיקרא אפילו שכל 'אחור'.⁶

ז. הבנת הדעת על פי מושגי הסוד

את הזיקה הזאת בין שני סוגי השכל מבאר רבי נחמן במונחי הסוד – 'פנימי' ו'מקיף'. השכל שהוא בחינת 'אחור' הרי הוא אור פנימי המצליח להיקלט בתוך המוח ואנו תופסים ומבינים אותו, כיוון שהוא מותאם לרפואי החשיבה של המוח האנושי. לעומתו השכל של 'קדם' הוא מקיף את השכל – אינו מצטמצם לתוכו, ואין בכוח המוח האנושי לאחוז בו אלא באמונה. אמנם רבי נחמן קובע שאת החיות של השכל הפנימי הוא שואב מהמקיף, משכל ה'קדם'.

ובמונחים של תורת הסוד – שכל 'אחור' מדרגת 'זעיר אנפין' הן החוכמות והמבוכות שבכוחו של האדם להשיג אותן וליישב דעתו בהן, וגם בהן עצמן, כל אחד

6 עי' ביאור הליקוטים לרבי אברהם בן רבי נחמן, פסקה יא על אות ט בליקוטי מוהר"ן.

ואחד לפי מדרגתו יש לו 'פנימי' ו'מקיף' – אף "בזעיר אנפין" – דהיינו הדברים שכבר הצליח להשיג ושאלות שעדיין לא נפתרו אך הן בעלות פתרון – הן כמקיף, עד שיעמול ויהפוך את המקיף לפנימי.

אך אותם סודות נעלמים ונסתרים שאי אפשר בזמן העולם הזה להשיג אותם כלל, ואין בכוחנו להשיג את ה'פנימי' שבהם עתה, ורק לעתיד לבוא נזכה להשיג אותם, הם שייכים ל"עתיקא טמיר וסתים", למדרגת הכתר העליון.

וזה פירוש פירקא רביעאה דסיפרא דצניעותא: עתיקא טמיר וסתים, זעירא דאנפין איתגליא ולא איתגליא. עתיקא – זה בחינת מקיפין, שהן טמורים וסתומים מכל צד בכל המשך הזמן של העולם הזה, ולא יתגלה אלא לעתיד. אבל בזעיר אנפין, חכמות של האדם, שהאדם יכול להשיג אותם, גם בהם יש פנימי ומקיף, וכל אחד לפי בחינתו יש לו פנימי ומקיף [...] ולפעמים הם בהעלם, בבחינת עיבור, וזה בחינת: לא איתגליא, וכשמתגלה לו אז בבחינת אתגליא.

(ליקוטי מוהר"ן כא, ט)

בגילוי הדברים על פי הסוד מבואר מדוע מוהר"ן בחר לכנות את שני סוגי השכל בשם 'אחור' ו'פנים'. בסדר ההשתלשלות מלמעלה למטה, מהמרחב אל המצר, מהא-לוהות אל הבריאה – הכתר הוא הראשון בסדר הצמצום, ויש בו בחינת "ממוצע המחבר" בין האינסוף לסוף, ולכן הרי הוא 'קדם', ראש וראשון הקודם לכול, וביחס למדרגות שתחתיו אינו מוגבל ואינו חסר. אולם בהמשך ההשתלשלות מטה מטה מגיעים ל"זעיר אנפין" – לפנים הקטנות, למוחין מוגבלים יותר, שיש אפשרות לתפוס אותם אפילו בשכל אנושי. מוחין אלו נקראים 'אחור', לפי שהם מאוחרים לשורש ולהתחלה. אולם בדרך העבודה מלמטה למעלה אנו פוגשים בתחילה את ה'אחור' וממנו אנו עולים כלפי מעלה לפשוט את 'הלבושים' המצמצמים על מנת לחזור אל השורש, אל השגת ה'קדם' – "עתיקא קדישא".

סיכום

הדעת, על פי משנתו של רבי נחמן מברסלב, איננה השגה אנושית אלא שפע, הארה א-לוהית על האדם המשפיעה עליו לצאת מגבולות השכל האנושי. על ידי הארה זו זוכה האדם לדבוק בהשם, לראות רק טוב גמור ולחיות חיים נצחיים. כל עבודת האדם בעולם היא לקדש את עצמו ולהגדיל את כלי ההשגה באמצעות התורה ומצוותיה. גם המציאות של חסרון הדעת בעולם הזה תכליתה לטובה, והיא נובעת מהצורך לאפשר לאדם את הבחירה – העבודה.